

AGUSTÍ DURAN I
SANPERE I EL MONTSENY:
MEMÒRIA I PAISATGE

JAUME ENRIC ZAMORA

“De tant en tant, quan l’angoixa ens oprimia massa, provàvem de cercar un xic de pau interior en el silenci de la muntanya. Fins allí, entre fagedes i castanyers, cingles amunt, s’escampava el ressò llunyà de la crueltat ineludible.”¹

Agustí Duran i Sanpere

VILADRAU, LLOC D’ESTIUEIG

Agustí Duran i Sanpere (1887-1975) escrivia aquests mots recordant les estades que havia realitzat a Viladrau durant la Guerra Civil espanyola, en la direcció de la ingent tasca del salvament dels arxius catalans.²

Abans de la guerra però, la família Duran ja havia estiuejat a Viladrau. Segons Josep Maria Muñoz, “el 1931, buscant un lloc d’estiueig lluny de Cervera, els Duran escolliren Viladrau per recomanació dels Manent”.³

Alhora, recordem que Marià Manent va conèixer l’any 1919 a Jaume Bofill i Ferro per interessos literaris comuns, propietari de la casa pairal de ca l’Herbolari al barri de les Paitides de Viladrau. D’aquesta coneixença naixeria una profunda amistat fins el punt que la família Manent passaria la guerra en aquesta mateixa casa, a Viladrau.

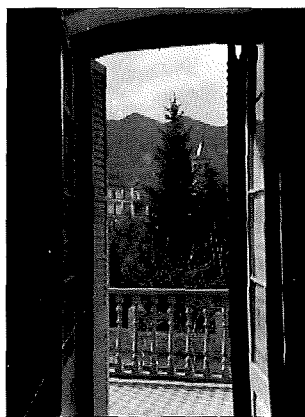
A ca l’Herbolari, Raimon Panikkar també recorda “devien ser els anys posteriors al 1926 i anteriors al 1936 quan amb la meua família vaig passar tres o quatre llargs estius en aquella gran casa pairal on estiuejaven els seus propietaris, la família Bofill i Ferro, i les famílies del pintor Obiols i de Carles Riba, a més de la nostra.”⁴

Però tornant als Duran, diferents famílies els atreïen a estiuejar a Viladrau: “els Manent, els Castellet-Díaz de Cossío i els seus fills, d’edat similar a les seves dues filles, Núria i Roser; en el terreny de l’esperit i l’amistat, el pare Miquel d’Esplugues i, per descomptat, tots els Bofill de Viladrau, des dels del mas Noguer fins

FONS FOTOGRÀFIC GÓMEZ GRAU

Panoràmica de Viladrau, 1936.

*Des de la Casa Vídua
Crexells, 1936.*

als de ca l'Herbolari." "I, també, per l'amistat amb la vídua de Joan Crexells, que l'arxiver Duran consentí d'anar-hi i fins i tot hi llogà un xalet i hi tornà un estiu rere l'altre, amb el vistiplau d'Hermínia -la seva dona-." ⁵

Segons Teresa Muñoz, "la Guerra Civil sorprèn la família Castellet-Díaz de Cossío al Montseny, a Viladrau, perquè hi anaven a passar els estius des de l'any 1933. Llogaven un pis, el pis blau n'hi deien, una mica més amunt del que també llogaven els Duran i Sanpere, amb tres filles aproximadament coetànies dels nois Castellet, la Núria, la Roser i l'Eulàlia. Viladrau -on entre altres famílies catalanes de la burgesia cultivada hi passava els estius la nissaga per excel·lència de la zona, els Bofill- constituïa un nucli d'estiueig discret i amb classe; això, afegit a les excel·lents característiques de paisatge i temperatura, el convertirà en un dels autèntics paradisos d'estiueig de l'època." ⁶

Viladrau havia esdevingut en les darreries del segle XIX i a principis del segle XX un indret d'estiueig de referència de la mà del Dr. Bofill i el Dr. Carulla.⁷ Una part representativa de les famílies benestants barcelonines, amb una especial incidència d'alguns intel·lectuals rellevants triaren aquest recer montsenyenc.

Però la Guerra Civil trencaria la pau d'aquell paisatge. "El dia 20, o el 21, de juliol, els germans Castellet jugaven al carrer amb altres nens del poble, a la plaça del doctor Carulla, al costat mateix de l'ermita de la Pietat, i de sobte veuen com un escamot de milicians que acaba de pujar al poble tira a terra la porta de la capella, en treu les imatges i els cala foc enmig del carrer." ⁸

VILADRAU, REFUGI FAMILIAR I DELS ARXIS CATALANS

Ja des de l'inici de la guerra, Agustí Duran va esdevenir l'ànima del salvament dels arxius catalans, a partir del seu nomenament com a Cap de la Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya (per decret de 2 de juny de 1936).

El 30 de novembre de 1936, Duran i Sanpere s'adreça al conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, expressant el risc que comportava el fet de mantenir els arxius més importants prop dels edificis de govern de la ciutat, de Barcelona. Aleshores, per aquesta raó recomana la conveniència de dipositar els arxius a Viladrau, poble que es troba "a l'interior de Catalunya

i separat de tota ruta important, que ofereix les garanties necessàries, reforçades per l'oferta que ha fet aquell ajuntament de destinar per aquesta finalitat l'edifici o edificis de millor emplaçament i solidesa.”⁹

Una de les cases destinades a refugiar els arxius fou la casa Vídua Crexells, vídua de l'humanista i escriptor Joan Crexells, que fou oferta per la propietària i acceptada pel sots-secretari de Cultura de la Generalitat el 9 de desembre de 1936; la casa que havia estat llogada pels Duran.

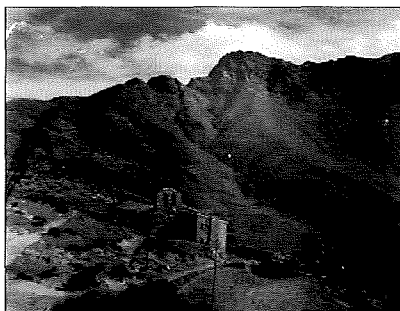
Josefina Segimon¹⁰, vídua del poeta Marià Manent, ens confirmà que Crexells va llogar la casa a Duran i Sanpere. Aquest fet també connecta amb el testimoniatge d'Eugènia Crexells,¹¹ filla de la propietària Francisca Pizà i de l'escriptor Joan Crexells:

“La casa va ser incautada per la Generalitat per a instal·lar els arxius. A l'inici, van viure a la casa durant un temps, la dona i fills d'en Duran i Sanpere; nosaltres vivíem a Barcelona, a la Gran Via núm. 587, fins que el mes de març de 1938 vàrem patir un fort bombardeig. Aleshores, vam marxar de Barcelona i ens instal·làrem a Viladrau, llavors els Duran van marxar. Recordo que quan vam arribar al poble feia un fred horrorós i també que a la casa hi havien moltes caixes. La primera persona que vaig veure va ser l'Emili Combàlia que era l'encarregat dels arxius que hi havia. A Viladrau només hi fórem fins el novembre del mateix any. Després marxàrem a París.”

Disposem d'altres testimonis com Frederic Udina¹² que ens afirmà que tota la documentació que es traslladà a Viladrau va ser instal·lada a la casa Balcells i al mas Noguer. Les cases Crexells i Trias s'utilitzaren exclusivament com a vivendes del personal que custodiaven els arxius.

Martí de Riquer¹³ també va col·laborar amb la Secció d'Arxius: “Durant l'any que vaig treballar amb el Sr. Duran vaig pujar a Viladrau dues o tres vegades. Ell hi tenia la dona i les filles, fet que podia dissimular l'assumpte dels arxius.”

Per tant, el fet que Agustí Duran i Sanpere conegués Viladrau abans de la guerra, va facilitar que s'hi ubiqués l'arxiu-refugi dels documents d'arxiu més importants que es trobaven a Barcelona i arreu de Catalunya.

FONS FOTOGRÀFIC GÓMEZ GRAU

Ermita de Sant Marçal, 1936.

L'any 1961, Agustí Duran i Sanpere publicà *Tornant-hi a pensar*, amb el subtítol d'*Evocacions de moments viscuts*,¹⁴ a manera de retalls de records i històries viscudes.

A continuació, hem cregut d'interès reproduir aquelles "evocacions" que fan referència precisament als temps viscuts a Viladrau.

L'ermita de Sant Marçal

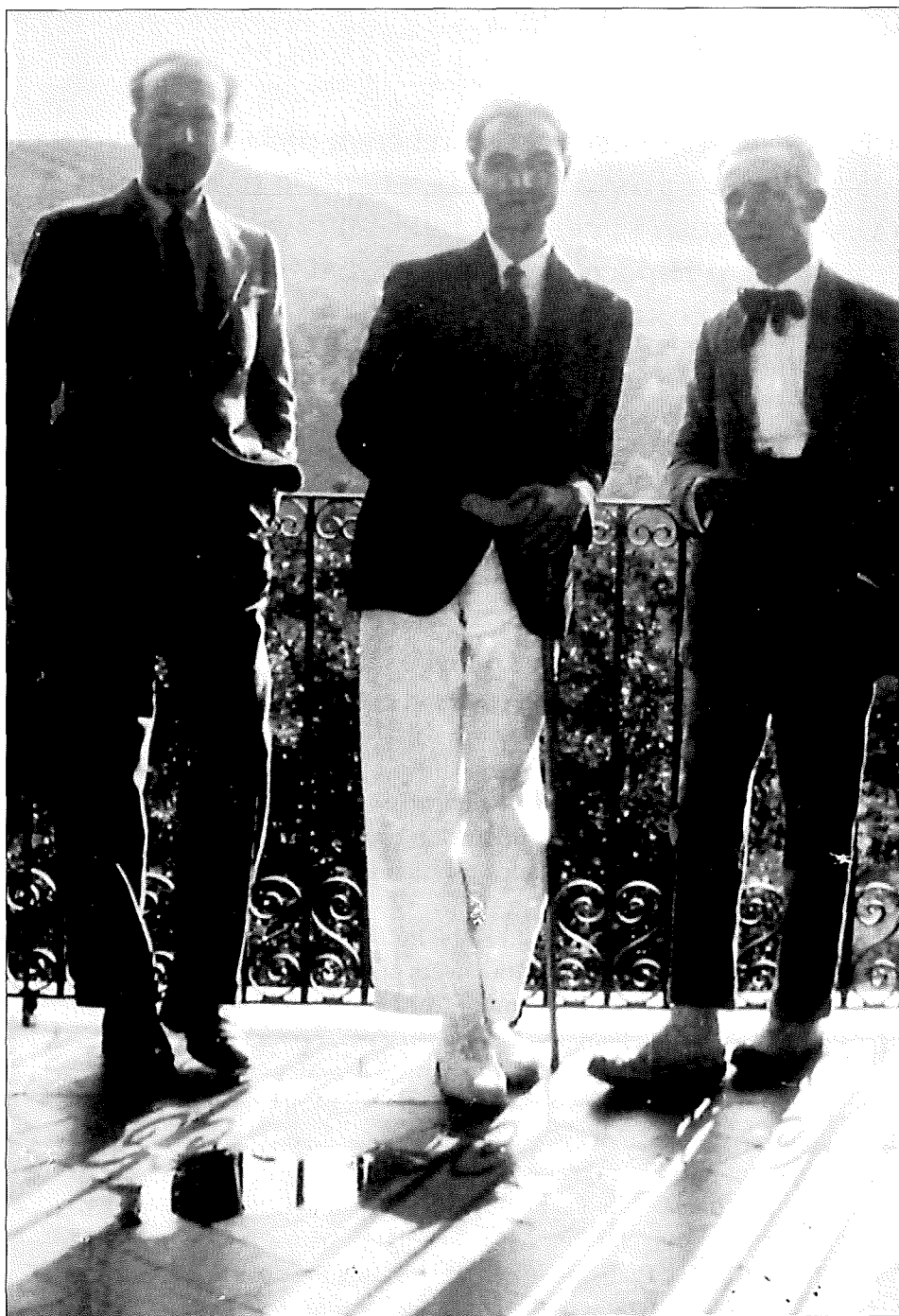
"La neu cobria les muntanyes del voltants immediats i s'estenia per les valls. Els camins eren esborradissos. Hi havia un silenci aturat entre els arbres, només trencat de tant en tant pel ressò llunyà de la batalla de l'Ebre. Circumstàncies de la guerra ens havien dut a Viladrau. Aquell dia, l'havíem declarat de repòs i el destinàvem a excursionar pel camí de Sant Marçal. Tanmateix ens era necessària aquella distensió i aquell canvi de panorama.

Quina solemnitat tenien les muntanyes nevades i els camins deserts! Com ens hi hauríem rabejat espiritualment si no hagués estat aquella remor allunyada que ens retornava al dolor de cada dia sense un moment de veritable i reconfortador respir. La caminada, més que esplai alliberador, era el compliment d'un vot d'egoisme, una prometença forçada contra l'obsessió anihiladora, per altra part inútil.

La nostra arribada escampà per la rotllana de la llar de foc un recel anguniós, només esvaït per l'antiga coneixença amb els ermitans que ens foren avaladors i ens presentaren com a gent de pau i bona voluntat. Així i tot, les converses ni es generalitzaven ni es mantenien vives. Només una noieta es mostrava parladora i estranyament efusiva. Aviat ens revelà com estava de ben assortit el seu guarda-roba.

Primerament, només ens feia una descripció puntual de jaquetes, jerseis, faldilles i abrics; poc després ens en feia mostra, entrant i sortint cada vegada amb nova indumentària i amb expressió de satisfeta vanitat.

La ingenuïtat de les ponderacions i la innocència del posat i del gest ens tenien corpresos i no trobàvem el comentari escaient que no defraudés ni exaltés aquella noia, al voltant de la qual s'endevinava un ambient enrarit que les mirades i el silenci dels altres estadants no ajudaven a esclarir. De vega-

ARXIU JAUME BOFILL I FERRO.

D'esquerra a dreta: Jaume Bofill i Ferro, Marià Manent i Jaume Bofill i Mates a la terrassa del mas de Rosquelles, setembre de 1932, Viladrau.

Ca l'Herbolari.

des, sobtadament, a mig parlar, s'aturava i restava un moment amb l'esguard perdut en una llunyania dolorosa. Després, reprenia el seu monòleg sempre al voltant d'ella mateixa i de les preocupacions que la contorbaven per si els colors de la bufanda, per exemple, lligaven o no amb el conjunt del vestit o per si les sabates planes estarien millor que unes altres de taló ben alt.

Aquella noia ens tenia atordits. Inútilment cercàvem la manera de desviar la seva atenció vers el meravellós paisatge de la muntanya o vers un tema de conversa on trobés algun recer d'interès personal. Ni separar-nos-en no era factible. Ens seguia les passes insistint, cada vegada amb més obsessionada vehemència, a voler-nos convèncer, ara l'un ara l'altre, de la transcendència del que ella deia.

Abans de l'hora prevista, iniciàrem el retorn. Fou aleshores que aquella noia ens demanà de venir una estona amb nosaltres. A canvi, ens oferia, com si volgués correspondre a la caritat de la companyia, de cantar-nos cançons del seu repertori. Sortirem al camí. La noia començà a cantar les cançons populars més conegudes i ens anava mirant a la recerca de la nostra aprovació. Tenia una veu alta i afinada; hauríeu dit que, can-

tant, tota ella es commovia com si trobés en la tonada apresada d'infant una amorosa comprensió.

El camí, cobert de neu glaçada, s'anava fent relliscadís. El sol ja només daurava d'un or pàl·lid els cims més alts, mentre les valls es feien moradenques. La noia seguia cantant. *Al Desembre congelat seguia Rossinyol que vas a França.* Aquella veueta prima, gairebé angelical, s'estenia pels pendissos i seguia els corriols i les torrenteres. Lluny, molt lluny, continuaven ressonant les canonades tràgiques de la batalla que no tenia fi.

Ens costà de convèncer aquella noia que li era forçós de tornar a l'ermita abans no es fes massa fosc. Finalment, ho aconseguírem. Nosaltres apressàrem el pas. Durant una bona estona encara sentírem aquella cristal·lina cantarella perdent-se en la muntanya nevada.”¹⁵

A continuació, l'autor amplia el context del text anterior.

Esclariments

“Durant la guerra, havíem organitzat a Viladrau un dipòsit eventual de documentació antiga per tal d'alliberar-la dels perills de rapacitat, incendis o precipitades translacions oficials. Els documents hi estaven segurs gràcies a la constant vigilància d'un grup de voluntaris abnegats i d'alguns funcionaris de bona fe provada. Els llibres, els pergamins i els papers hi estaven pacíficament segurs; nosaltres, però, els vetlladors, rebíem de ple com tothom l'angoixa de la guerra. Cal dir que el poble de Viladrau no solament facilità la tasca, sinó que se sentí orgullós d'haver estat escollit per a establir-hi el refugi de tants de tresors d'història. Els arxius de la Corona d'Aragó, el de la catedral i l'Ajuntament de Barcelona, el de la Seu d'Urgell, Vallbona de les Monges, Cervera i d'altres, hi eren copiosament representats, repartits entre diversos edificis que els seus respectius propietaris o administradors ens havien deixat voluntàriament i a mans besades.

De tant en tant, quan l'angoixa ens oprimia massa, provàvem de cercar un xic de pau interior en el silenci de la muntanya. Fins allí, entre fagedes i castanyers, cingles amunt, s'escampava el ressò llunyà de la crueltat ineludible.”¹⁶

Casa Vidua Crexells

I en un capítol de *Paisatges* trobem la descripció del Matagalls així com la referència al poble de Viladrau:

Matagalls

"La planura rasa de dalt de la serra només té, en un extrem, un grup de roques aixecades que una gran creu n'ha fet altar. La terra està coberta d'una herbeta curta, compacta i resseca amb aparença d'una pell d'animal estesa de cap a cap. Els arbres no hi arriben; caparregen més avall sota dels roquis-sars. Prop de la font i amb la protecció d'uns murs enrunats, s'aventura a créixer algun ginebró hirsut i rebordonit pel vent. El sol il·lumina a contrallum els escassos brins que de tant en tant s'aixequen, trèmuls, i quan troba una carlina oberta arran de terra s'hi atura i hi encén una petita flama daurada.

La soledat de la planura es fa més sensible pel silenci que hi regna, sense ocells ni remor de branques. Vers la part baixa del pendís, unes vaques pasturen llunyanes, retallades damunt del cel. A l'entorn de la creu del cim giravolta una boirina de formigues alades, aviat escampada; cap altre senyal de vida no s'hi veu.

Al fons, més avall dels avets, més enllà de la fageda i dels castanyers, a l'altra banda de les quintanes i de l'horta, el poble, enriolat de teulades vermelles i parets blanques, s'estén entre jardins i pren la veïna muntanya de la creu com un espectacle de què disposa al seu grat i mostra enorgullit als forasters que hi arriben.”¹⁷

Un altre testimoniatge és el dietari que redactà l'escriptor Marià Manent a Viladrau, *El Vel de Maia*, durant els anys de la guerra. Presentem una referència del dietari que precisament esmenta una excursió de Duran al Matagalls. Manent va treballar com a Auxiliar de la Secció d'Arxius (del 15 d'octubre de 1938 fins el 27 de gener de 1939),¹⁸ en els fons instal·lats al mas Noguer de Viladrau:

“Ve a veure'm en Duran i Sanpere que ha fet una excursió al Matagalls amb uns amics. Diu que a Barcelona la gent dona la guerra per acabada, i ja no es preocupa. (30 d'octubre de 1938).”¹⁹

EL TESTIMONIATGE D'EDUARD CASTELLET

I també comptem amb el testimoniatge d'Eduard Castellet, que evoca la seva infantesa a Viladrau aquell estiu del 1936 just quan va esclatar la guerra i, aleshores, tenia 6 anys. Castellet conta delicadament en primera persona la seva estada a Viladrau, la relació de nens amb la Roser -filla d'en Duran- (de fet, el capítol del llibre porta per títol *La Roser*) i el comiat amb la Roser i la seva família en marxar cap a Barcelona. En destaquem els següents fragments, on fa referència a Agustí Duran, el pare de la Roser:

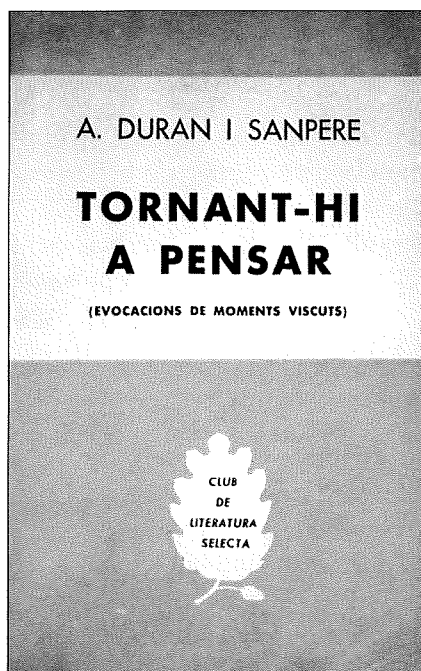
“Ara cada matí el meu pare, el pare de la Roser i uns altres senyors de Barcelona se'n van allí sota del Matagalls a amagar-se i com que des d'allí es veu molt bé el jardí de casa meva la meva mare penja un llençol gran del llit dels meus pares i si el llençol és penjat vol dir que hi ha perill i com que el meu pare el pare de la Roser i aquells senyors de Barcelona el veuen no tornen a dinar fins que la meva mare ha despenjat el llençol que vol dir que no hi ha perill i que els milicianos ja han marxat.”²⁰

I arriba el comiat entre les famílies Castellet i Duran, és a dir, entre l'Eduard i la Roser:

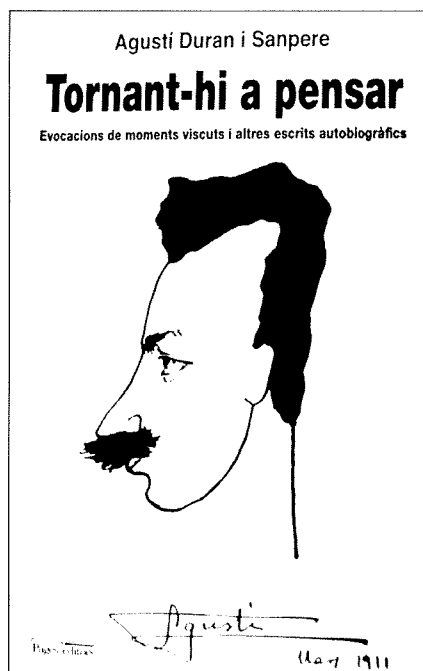

D'esquerra a dreta: nen desconegut, Martí de Riquer, Roser Duran i Grau, Jesús Ernest Martínez Ferrando, Ignasi Arqués i Agustí Duran i Sanpere, Viladrau, hivern 1936-37.

"Abans de pujar al cotxe de línia la meva mare no deia res però tenia dues llàgrimes que li anaven galtes avall i quan s'ha abraçat a la mare de la Roser també plorava i ha dit "adéu Lola que tot us vagi bé". Jo he pujat de seguida al cotxe de línia i he agafat finestreta i m'he posat amb els braços oberts i plans i amb les mans agafades pels dits sobre el vidre de la finestreta que estava abaixat i amb la barbeta sobre les mans i posant-me de puntetes veia a fora i la Roser s'ha posat sota la finestreta i em mirava amb el cap aixecat però no ens hem dit res i jo m'he aguantat de puntetes fins que el cotxe de línia ha arrencat i llavors la Roser m'ha dit adéu Eduard i jo li he dit adéu Roser i he continuat de puntetes i amb la barbeta sobre les mans i amb el cap girat cap a on es quedava la Roser i m'he quedat mirant-me-la mirant-me-la i la Roser s'anava fent petita i ha aixecat un braç i feia moure la mà dient adéu però jo no he mogut cap mà perquè les tenia vora els ulls i amb els dits m'anava treient unes llàgrimes que m'han sortit."²¹

Portada de la 1ª edició de l'obra d'Agustí Duran i Sanpere, Tornant-hi a pensar (Evocacions de moments viscuts), editat a Ed. Selecta, Barcelona, 1961.

Portada de l'edició ampliada de l'obra d'Agustí Duran i Sanpere, Tornant-hi a pensar. Evocacions de moments viscuts i altres escrits autobiogràfics, editat per Pagès Editors, Lleida, 2007.

El gener de 1937 els Castellet-Díaz de Cossío emprenen el camí cap a Londres.

EPÍLEG: EL PAISATGE VISCUT

Podem concloure que el Montseny i, en concret, Viladrau van representar dos paisatges viscuts ben diferents per Agustí Duran i Sanpere i, la seva família.

D'una banda, un paisatge plàcid, un espai d'evasió, de relacions d'amistat en estius plens d'assossec i tranquil·litat, en temps de pau.

D'altra banda, en plena Guerra Civil espanyola, Viladrau va esdevenir un paisatge amb una calma tensa, un oasi per a ell i la seva família i, alhora, l'amagatall idoni per als arxius catalans.

Tal com iniciàvem aquest article, a voltes, en Duran hi tractaria de trobar aquell "xic de pau interior en el silenci de la muntanya" tan difícil d'aconseguir enmig de l'agitació i l'angoixa produïdes per la guerra.

El temps de pau anterior al juliol de 1936 va deixar pas al temps de guerra i el paisatge montsenyenc, omnipresent, emmarat primer de benestar i tocat després pel ressò de les bombes d'una guerra gens llunyana...

Per acabar, volem tornar a donar la paraula a tres veus que han estat presents en aquest article. Abans i després de la guerra, memòria i paisatge esdevenen un binomi inseparable.

Josep Maria Castellet:

"Jo sóc un nen amb dos paisatges, Viladrau i el passeig de Sant Joan. A Viladrau tens la "muntanya d'ametistes" davant. És un paisatge que el tinc molt present, és el meu paisatge infantil de les vacances, de la fugida de la quotidianitat. Quan arribo a Anglaterra, és evident que m'han separat del meu món, dels meus paisatges, però el nou món me'l miro amb curiositat."²²

Marià Manent:

10 de febrer de 1939:

"[...] Cap al tard, entre els boscos, se sent una mica de basarda. Hi ha qui diu que encara queden soldats i carrabiners en aquestes muntanyes; avui m'han assegurat que abans d'ahir disparava una metralladora republicana més amunt d'Espinelves. El cert és que aquest paisatge té alguna cosa d'hanté: el pas de la guerra hi ha deixat flotant un aire de basarda i de tragèdia. Què diferent del Viladrau d'Emília, i de Marta Teschendorff,²³ del "croquet" i de les llargues converses sota els cedres !".²⁴

I el protagonista de l'article, Agustí Duran, des del monestir de Pedralbes, que va esdevenir la darrera seu de l'Arxiu General de Catalunya a Barcelona:

Dia 8 de gener de 1939:

"És una tarda de diumenge. La feina d'ara no m'ha permès d'anar a Viladrau. Sóc a la meua cel·la de Pedralbes; per la finestra florida veig la ciutat com blanqueja a la llum del sol que va caient. L'ambient és d'una bonança primaveral [...].

Aquest indret és ideal per al treball. Cap altra cosa envejaria sinó la pau d'aquest recer [...]. És un lloc que troba en cada hora una gràcia nova. Aquesta nit la lluna hi feia miracles [...]. Ara que he alçat els ulls he vist la coloradura daurada dels arbres i dels camps verds del veïnat [...]; [és un] paisatge tan dolç que entra cor endins que no te n'adones."

I el dia 13 de gener de 1939:

"Mai cap arxiu del món no haurà tingut un espiell com aquesta finestra, en un ambient de pau que és com un miracle en aquest món turmentat per la guerra." ²⁵

Fins aquí el diàleg entre la memòria i el paisatge, en definitiva, el paisatge viscut d'Agustí Duran i Sanpere i alguns coetanis a Viladrau, en temps de pau i en temps de guerra. ²⁶

NOTES

1. A. DURAN I SANPERE. *Tornant-hi a pensar*. Ed. Selecta, Barcelona, 1961, p. 201.
2. Vegeu: J.E. ZAMORA I ESCALA. "Viladrau: refugi dels arxius catalans durant la guerra civil espanyola (1936-39)" a *Monografies del Montseny*, Viladrau: Amics del Montseny, juliol 1996, núm. 11, pp. 229-260. Per veure un treball més complet: J.E. ZAMORA I ESCALA. "El salvament dels arxius catalans durant la guerra civil espanyola (1936-39)" a *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2000, núm. 16, pp. 85-151. http://www.arxivers.com/idad-min/docs/16_02-jne5HTs.pdf
3. J.M. MUÑOZ PUJOL. *Agustí Duran i Sanpere. Temps i memòria*. Ed. Proa, Barcelona, 2004, p. 115.
4. R. PANIKKAR. "Els estius a ca l'Herbolari abans de la guerra civil" a *Monografies del Montseny*, Viladrau: Amics del Montseny, juny 2004, núm. 19, p. 33.
5. Op. cit. MUÑOZ. pp. 115-116.
6. T. MUÑOZ LLORET. *Josep M. Castellet. Retrat de personatge en grup*. Ed. 62, Barcelona, 2006, pp. 36-37.
7. Vegeu: R. BOFILL i J.E. ZAMORA. "Els inicis de l'estiueig a Viladrau" a *Monografies del Montseny*, Viladrau: Amics del Montseny, juny 2005, núm. 20, pp. 49-78.
8. Op. cit. MUÑOZ LLORET, Teresa, p. 37.
9. Expedient de Viladrau. Caixa 409. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

10. Entrevista efectuada el dia 13/1/1995.
11. Entrevista efectuada els dies 10/1/1995 i 16/6/2000.
12. Entrevista efectuada el dia 28/1/1996.
13. Entrevista efectuada el dia 17/1/1996.
14. L'any 2007 aquesta publicació es va reeditar amb la incorporació d'altres escrits autobiogràfics, per Pagès Editors, Lleida.
15. Op. cit. DURAN I SANPERE. Cap. 36, pp. 150-152.
16. Op. cit. DURAN I SANPERE. p. 201.
17. Op. cit. DURAN I SANPERE. Cap. 44, pp. 184-185.
18. "Relación del personal eventual que ha trabajado en la Sección de Archivos de la Generalidad de Cataluña." Caixa 413. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius. ANC.
19. M. MANENT. *El vel de Maia*. Edicions Destino, 1976, p. 208.
20. E. CASTELLET. *Norbury*. Ed. 62, Barcelona, 1987, p. 30.
21. Op. cit. CASTELLET, Eduard, pp.31-32.
22. Op. cit. MUÑOZ LLORET, Teresa. p. 39.
23. Vegeu: J.E. ZAMORA I ESCALA. "Noia russa al Montseny" a *Monografies del Montseny*, Viladrau: Amics del Montseny, juny 2006, núm. 21, pp. 29-40.
24. Op. cit. MANENT, Marià. p. 245.
25. E. DURAN I GRAU. *Agustí Duran i Sanpere, semblança biogràfica*. IEC, Barcelona, 2000, p. 8.
26. Agraeixo a Eulàlia Duran i Grau, filla d'Agustí Duran i Sanpere, els seus comentaris en el procés d'elaboració d'aquest article i a Teresa Muñoz Lloret per facilitar-me la pista de la família Castellet a Viladrau.